No. ४५८३

Title दर्श श्राद्ध प्रयोगः

Author कमलाकरभट्ट

Extent १९ पत्राणि Age ×

Subject धर्मशास्त्रम्

दर्शश्राद्धप्रयोगः

४५८३

दर्शश्राद्ध प्रयोग ५

१

॥ श्रीगणेशाय नमः॥ ॥ अथाश्वलायनशाखीयः श्राद्धप्रयोगः॥ ॥ तत्र निर्णयमूलव
चनमेतोहश्राद्धेहविःप्रविहितद्रव्यदेशकालाद्यस्माभिर्निर्णयसिन्धावुक्तं प्रयोगमात्रं
त्वच्यते॥ तत्रादौ निरग्नेरुच्यते॥ कर्त्ता पूर्वेद्युर्भोजनब्राह्मणादिशुद्धिं कृत्वा दिने निरामिषं
सकृद्भुक्त्वा सायं होमं परेद्युः प्रातर्वा देशकालौ संकीर्त्य प्राचीनावीती अद्य ममास्मत्पितृपि
तामहप्रपितामहानाममुकशर्मणाममुकगोत्राणां वसुरुद्रादित्यरूपाणां सपत्नी
कानां तथास्मन्मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहानां शर्मणां वसुरुद्रादि
गोत्राणां रूपाणां सपत्नीकानाममावास्याश्राद्धं सदैवं सपिण्डं पार्वणविधिनान्नेन ह

श्रा॰
१

विषास्थ्यः सधोषाकरिष्य इति संकल्पस्वयंपुत्रादिर्वा विप्रान्निमंत्रयेत् यथा आद्यैर्गोत्र नंत्रो ना
मेत्सुदकादानेहृत्तिः। नामगोत्रेचेति हेमाद्रिः। द्वयोः पौर्वापर्ये विकल्प इत्यन्ये। उपवीती विप्र स
दक्षेजानुस्पृष्ट्वा दर्शश्राद्धे पुरूरवार्द्रवसंज्ञक विश्वेदेवस्थाने त्वयाक्षणः करणीयः। ॐ तथे
तिसः। प्राप्नोतु भवानिति कर्त्ता। प्राप्नवानीति सः। एवमन्यं विप्रमिति द्वौ एकं वा दैवे निमंत्र्यापस
व्येन वामं जान्वाच्यास्मत्पितुरमुकशर्मणोमुकगोत्रस्य सपत्नीकस्य श्राद्धे इत्यादि वा
मंजानुस्पृश्य न स्पाभवानीत्यंतेन पितुरेकं। एवमन्ययोर्द्वाविति पित्रादीनां त्रीनेकं वा। ए
वं मातामहादीनां त्रीनेकं वा निमंत्र्याग्रेको धनैः शौचपरैः समंतत ब्रह्मचारिभिः। भवितव्यं

2

भवद्भिर्भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा ॥ सर्वायासविनिर्मुक्तैः कामक्रोधविवर्जितैः ॥ भवद्भिर्मे
वित्तं ब्रान:श्वो भुञ्जे श्राद्धकर्मणि ॥ इति सर्वत्र श्रावयेत् ॥ तद्दिने तु नाममन्त्रः ॥ एवं दैवे द्वौ पित्र्ये त्र-
यः ॥ मातामहेषु चैवमिति दश विप्राः ॥ तन्त्रं वैश्वदेवपक्षे द्वौ ॥ एकौ दैवे तन्त्रे पित्रादीनामेको मा-
तामहेषु चैक इति त्रयो वा ॥ पक्षे षण्णामेकः ॥ तद्दोषो दानं विभाज्यं दैवे साग्नेरग्निः ॥ सर्वथा
विप्रालाभे दर्भबटून्निधाय श्राद्धशेषं तु संकल्पपूर्वकं कृत्वा तदन्नं विप्राय दद्यादथ जले वा क्षिपेत् ॥
ततः प्रातर्दन्तधावनं वर्जं नित्यक्रियां पितृतर्पणं च कृत्वा स्नात्वा कृतपवनाग्नौ वौपासने वा सचैल
स्नातः स्वयं समार्यः पाकं कुर्यात् ॥ वचनं विना गृह्याग्नेरायतनाद्बहिर्नयने मानाभावो

राम
२

किकाग्नावेवपाकइतिकेचित्ततोविप्राणांदंतधावनंप्रेषयित्वाद्वारंकारयित्वासंगा
मृत्तिकादिभिर्निषिद्धदृष्टिंततास्रपात्रेदत्वापुरुषसूक्तादिपवित्रमंत्रजपांतेविप्रान्स्नात
पश्चाचानोचांतानुपवेश्यकुतपेद्विरावर्त्यब्रह्मदंडार्थेहेमकुशादिनिधायेतिपारि
जातःततस्त्रिर्मूलंदेशकालौसंकीर्त्यामुकपितृपितामहेत्यादिसपक्षंकरिष्येइतिप्रा
वृत्संकल्प्यकुशत्रयंतिलेतत्रविप्रान्स्वागतंपृष्ट्वापुनःपूर्ववत्स्वनिमंत्र्यागणेशादेश
मात्रेदैवेउदक्सरेचतुरस्रंपित्र्येदक्षिणाप्लवंगुल्मंस्फातावदेवहस्तंमंडलंगोमूत्रगो
मयाभ्यांकृत्वावेदउदगग्रंतत्पयंचकुशदर्पपित्र्येसतिलंकुशत्रंपागावपुष्पंचानि

वापोऽग्रे सकुशपीरमाऽङ्गुरं वविप्रपुरूरवा र्द्रवसंज्ञ वाविश्वेदेवाःस्वागतमिति निए द्वाने
नसुस्वागतमित्युक्ते पादौंगंधपवयुष्पैरभ्यर्च्य पुरूरवाइ द्रवःपाद्यमिति सकुशाद्वाने
पुष्पमांपीस्तविततजलंद्विस्वाशंनोदेवीरिति पद्यालैवंद्वितीयपदेवे दत्वा पसव्येनद
क्षिणेऽस्मत्पितरमुकशर्मन्नमुकगोत्रवसुरूसपत्नीकद्रंदवोपाद्यमिति पितृतीर्थेनपि
त्रादिभ्यःप्रत्येकंत्रिपुदयात्पितामहे रुद्ररूपप्रपितामहेष्वादित्यरूपेति एकवि
प्रवात्रिभ्यःएवंमातॄणां [illegible] मुत्तनोद्विराचमप्रद्विराचांतात्रद्विजानन्भूर्भुवःस्वविश्वेदे
वाःस्थमाद्यमितिदैवेप्राङ्मुखेवासकुशासकुशासनेमेंस्त्रावाहतपोपवेशपितरःसमा

राम
३

महादि २

यवोसि यवयाअस्मद्द्वेषो यवयाअरातीः। उदीनमा॥ १ अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या आद्व[illegible] द्वारे वै[illegible] वीरस्य भागया मूर्त्तिः॥

स्वधायै २

द्वमितिपित्र्यर्थानुदक्षुखान्स्वायाच्यामाज्ञामहानुपवेश्य प्रतिविप्रं दीपात्वादक्वाम्पः पि
तृभ्यस्थमहोपागिमय एवचानमः स्वाहायैनित्यमेवनमोनमइति त्रिर्जप्त्वादेशकालावु
क्त्वा स्मसिष्टमिता महेस्यादिह पक्वं तं पार्व(णश्रा)द्धं सदैवमितपादितपद्यः करिष्ये कुरुष्व
तुक्ते श्यग्निष्वात्ता बर्हिषद स्था अपाः सोमपा गणाः स्वद्धाविस्तुस्वरे दाशाः सर्वाय यमरु
था। अपहता असुरा रक्षांसि पिशाचा ये क्षियंति पृथिवीमनु अन्यत्रेतो गच्छन्तु यत्रैतेषा
गतं मनः। तिला रक्षन्त्व सुरान्दर्भा रक्षन्तु राक्षसान् पङ्क्तिं वै श्रोत्रियो रक्षेदतिथिः स
र्वरक्षक इति। सर्वत्र तिलान्विकीर्य कटिभागे कुशैस्त्रिदशांवद्ध्वा उदीरतामवरः। इ

ध्यात्वा १ गदाधरं

द्वादश्यां गयायां ध्यात्वा श्वेतं जनार्दनं आवस्थादींश्च पितॄन्ध्यात्वा ततः श्राद्धं प्रवर्त्तयेद् इति जल
पाकादीनां पवित्रतास्त्वक सर्वपदार्थाः शुचयः श्राद्धयोग्या भवन्त्विति सहेम कुशोदकेनायो
हिष्ठेत्यृग्भिः निप्रोक्ष्य दैवे सव्येनोदङ्मुखो दक्षिणे जान्वाच्यापो दत्वा पुरू देवार्थे त्वया क्ष
णः करणीयः इति दर्भं दत्वा तथा प्राप्नोतु भवान् प्राप्नवाना त्यंतं प्राप्नवाम पुरू देवार्थे त्व
या क्षणः करणीयः इति दर्भं दत्वा तथा प्राप्नोतु भवान् प्राप्नवानात्यंतं प्राप्नवाम ॥ एवं द्विती
या प्रतिपदार्थमाघृतयोरपः सर्वत्रा पुरूरवार्द्रवसंज्ञकानां विश्वेषां देवानामिदमासन
नमिति दक्षिणप्रागग्रदर्भान्दत्वा सुखासनमिति निवेश्य ध्यात्वा स्मृतां इत्युक्ते धर्मसीति सः विश्वे सवि

राम
४

स्थिराज्ञाप्रतिष्ठितद्रत्नं ते हे माद्रिशैलोहा। यवमन्मत्रात्ततो भूमौ कुशद्वयेपात्रद्वयं सुब्रं नि
धाय प्रोक्षितान्यूरेकशश्शणेदत्वाशङ्खोदवीरित्यनुमंत्र्य यवोसि धान्यराजो वा वारु
णो मधुमिश्रितः। निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रमृषिभिः स्मृतमिति यवाश्च गा वपुष्पं च
द्विरेखोदकपात्रे संप्रक्षेद्रत्नुत्वा सुसंपक्षेद्रत्नुके पुरूरवार्द्रवंसर्ज्ञ मेहवा यदं वर्हि नि
षीदते निर्विश्वसदक्षिणां ज्ञातुवा महश्रोनघ्रत्वा दत्तपादादि सूर्योनि यवान्विकी पवि
श्वेदेवाः श्रुणुतेन मं इत्तहुवा विश्वान्देवानावाहयामि। आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदे
वा महाबलाः। ये पत्रविहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते। ओषधयः संवदंते इत्यपी

तिके विप्राद्यर्घ्यपात्रे संपन्नेषु संपन्नं दत्युक्ते स्वाहार्घ्या इत्युक्त्वा संस्त्रवर्घ्या इत्युक्ते पोदत्वा
दर्भहस्तं विप्रपाणौ दत्वा पुरूरवार्द्रवसंज्ञका विश्वेदेवा इदं वोर्घ्यं स्वाहा नमो न मम मेत्पक
पात्रापो देवतीर्थेन दत्वा स्वर्घ्यमित्युक्ते । या दिव्या आपः पृथिवी संबभूवुर्या अंतरिक्षा
उत पार्थिवीर्याः । हिरण्यवर्णा यज्ञियास्तान आपः शं स्योना भवंत्वित्यनुमंत्र्यैवं द्वितीयवि
प्रे । एकविप्रपक्षे तत्रैव पात्रद्वयमिति प्रयोगपारिजाते । यत्तु मदनरत्नपरिशिष्टप्रयोग
पारिजाते दैवे एकमर्घ्यमात्रमुक्तं तदेकविप्रपरमिति हेमाद्रिः । एकं विसृज्य विप्र
हृदये दत्वा पुनरपो दत्वा गंधवस्त्रारामितं पुरूरवार्द्रवसंज्ञका विश्वेदेवाः अयं वो गं

राम
५

ध्वाः इति द्विर्दत्वा सुगंधाढ्यपुष्पो पोदत्वाध्यायनेन तत्परायणोऽहं प्रोतेऽस्मानि पुष्पाणि
सुपुष्पाणीत्यादि विप्र॥ पुनरपः॥ धूपसीत्यतेयवोधूपः॥ अपादत्वा॥ उद्दीप्यस्वजा
तवेदोपघ्नंनिर्ऋतिंमापश्चश्यमघमावहजीवनश्चदिशोदशेतिल्बमीवायवेदीपः॥
अपादत्वायुवंवस्त्राणीतियुवासुवासाउपवीतंतेइदमाच्छादनंतन्तुसूत्रंदर्ग्यशादत्वाये
दत्वायज्ञोपवीतंधत्वाहस्तेकङ्कणंछत्रपादुकोपानहूदण्डजलपात्रादिदद्यात्॥ य
षां दानमंत्रास्ते॥ शरणंसर्वलोकानांलज्जापारक्षणंपरं॥ सुवेषाधारिवस्त्रंसम
तः शांतिप्रदस्मेविसृष्टसा वस्त्रसूत्रमहादिव्यमपापतेनेनिर्मितो॥ ब्राह्मसंग

6

न्यास्तो मेदक्षहस्तस्तु समर्पणात्॥ पञ्चोपवीतस्य॥ हिरण्यगर्भसंभूतं सौवर्णं चांगु
लीयकं॥ धर्मप्रदं प्रयच्छामि प्रीणातु कमलापतिः॥ अंगुलीयस्य॥ क्षीरोदमथने पूर्वमु
द्भूतं कुंडलद्वयं॥ श्रियासह समुद्भूतं ददे श्रीः प्रीयतां मम॥ कर्णमुद्रयोः॥ कंटकोच्छिष्टपा
षाणहस्तिकादिनिवारणे॥ पादुके संपदा स्वामि विप्रप्रीत्या प्रगृह्यतां॥ पादुकयोः॥ इ
दुपानहौ प्रदास्यामि कंटकादिनिवारणे॥ सर्वस्थानेषु सुखदे ताः शांति प्रयच्छतां॥ पो
या॥ उपानहोः॥ इहामुत्रातपत्राणं कुरु केशव मे प्रभो॥ छत्रं च प्रीतये दत्तं ब्राह्मणाय म
यासह॥ छत्रस्य॥ त्रिकालं जैर्जनार्दनं शेषानंदकरं शुभं॥ पितॄणां प्रीतिदं नित्यमतः॥ श्रा

राम
६

तिष्ठयच्छमोक्षजनस्य। कमंडलुर्जलैः पूर्णः स्वर्णगर्भः सुलक्षणः। अर्पितस्ते मेरौसेन
प्रसन्नस्तेन मे भव। कमंडलोः॥ दैवेभ्यः यत्ते गंधधूपाच्छादनांताः सर्वे उपचाराः संपूर्णा भ
वंतु। न्यूनातिरिक्तं विधिवद्रस्तु। यमस्य स्वधेति जपित्वा पुष्पदक्षु जपापिशाघर्चनं करिष्ये
इत्युक्त्वा कुरुष्वेत्युक्तेऽपसव्येन वामे जान्वाच्य अस्मत्पितुरमुकगोत्रस्यामुकशर्मणो वसुरूप
स्य सपत्नीकस्य श्राद्धे तत्त्वयात्दृणः करणीयः॥ ॐ तथेत्युक्ते आदि प्राप्तवानोत्स्यतंतशायुत्त। एवं पिता
महे प्रपितामहे वा त्रयाणां वैकः॥ तदास्मत्पितृपितामहस्य पितामहानामित्यादि प्रयोगः
। एवं मातामहेषु। आघंतयोरयः सर्वत्रास्मत्पित्रादीनां गोत्राणां शर्मणां रूपाणां स

पत्नीकानामिदमासनंसुखासनमित्युक्त्वाआसनानीमित्युक्त्वा धर्मोसिआयंवंसर्वेत्वालनतःपूर्वं
कुशत्रयेत्रीणितेजसान्नमन्नमपान्यात्रकंडव्याणिवापात्राणिपश्चिमेचत्रीणिपासादयेशे स्था
नानेषुकुशान्तांत्रयंत्रयंदत्त्वापादलाशेनादेवीरितिसकृदनुमंत्र्यतिलोसिसोमदेवत्यो
गोसवेदेवनिर्मितः प्रत्नवद्भिः प्रत्तः स्वधयापितृन्निमांल्लोकान्प्रीणयाहिनः स्वधानमइ
तिप्रतिपात्रेमंत्रावृत्त्यातिलान्क्षिप्त्वागंधपुष्पाणिचक्षिप्त्वापितृपात्रेसंपन्नेपितामहपा
त्रेमित्यादिपथ्यालिंगसंसृष्टेदितिपारिजातः ततः पितृपितामहप्रपितामहानमुकश
र्मणोमुकगोत्रान्वसुरुद्रादित्यस्वरूपान्सपत्नीकान्मातामहांदीश्चमवाह्यवाहपिष्येइत्युक्त्वा

रा.म

७

॥ मावाहयेत्यनुज्ञातो ऽस्मत्पित्रादीनामुकगोत्रानित्याद्युक्त्वावाहयामीत्येतेवामज्ञानु
स एषु उशन्तस्त्वेति मूर्धादिदक्षपादान्तं तिलान्विकीर्य एवं पितामहादि मातामहादीन्न
त्वायन्तु नः पितरः सोम्यास इति जपेत् । नमो वः पितर इति मूर्धादिपादान्तमिति परिग
तः । तत्त्विं तां ततः स्वधार्घ्या इत्युक्त्वा यज्ञोपवीत्यपोदत्वा अर्घ्यपात्रं सव्यकुशान्निप्रहसेस्माप
त्रं वा मोघयहीत दक्षहस्तेना वाम्यपित्रतीर्थेन सपत्नीकास्मत्पितरिदं ते अर्घ्यम् इति सशे
षत्रिर्दत्वा स्वधानमो नम मेत्युक्त्वा पादिव्याद्याप इति सव्यं जलमनुमंत्र येदेवमस्मत्
पितामहेदं ते अर्घ्यमित्यादि यथालिंगं दत्वा पुनरपोदघात्वर्गोद्धपस्यैकविश्वेदेवेभ्यै

वसेकीर्णादद्यात्ततः प्राचीनावीती विप्रहस्ताद्दर्भान्पितृपात्रे निधाय तत्र पितामहादिपा
त्रे निषिंचेत् एवं मातामहादिपात्राणि तत्रैव निषिच्य ताभिरद्भिः पुत्रकामो मुखमङ्गाद्यूर्ध्वंपि
तृभ्यः स्थानमसीत्यर्घ्यपात्राधःस्थितदर्भानास्तीर्य पश्चुर्येनोपितरइति न्युब्जपात्रं निधा
य तत्र विप्रकरस्थं दर्भान्निदध्यादिदं व सभ्येनेति पारिज्ञाततः तत[...]लंचितं पात्रेन पितृभ्यः
स्थानमसीति न्युब्जं कुर्यात् ततो गंधद्वारामितं तेभ्यः पित्रादयो अमुकगोत्राः शर्माणः स्व
पाश्वामी वेगं गंधाः स्वधा नमो नमम्मपादिना पुष्पधूपदीपाच्छादनोपवीतादीनि जलान
रितानि प्रायच्छत्वा संपूर्णानां भावयेत् ततो पुष्पमनुज्ञया पात्रासादनं करिष्य इत्युक्त्वा कु

राम
८
१

रुषन्मुक्ते गामयने दैवव्रतुरस्रैनेश्रीत्पाघोशानांनकल्याणतवराकुशयवान्स्निग्धापेक्ष
पम्स्वेनैशानादिनैर्ऋतीसंतंहतंमण्डलंहेम्यातत्रैशिणग्रान्यतिलकुशान्निधाय
शजतातिदिपंचाशत्पलिकंकांस्यमपात्रिकंदत्वादिवर्जंपलाशादिपत्रावली
र्वापिस्थालिताः नवस्पसव्येनपिशंगमष्टिमंशुणामितिदेवेरद्वाणाग्रमेडस्थ्यपस
व्येनपित्र्येमस्म्रमर्यादांकृत्वाकरशुद्धिंदत्वातेडोलेसजितंमंडलेत्त्वस्पश्चाद्वीपच
रोरन्नंघृताक्तमादायापराकौदिमेतपुष्पदनुज्ञयामगन्धवपाणौकरिष्येइत्यु
क्ताक्रियतामितितिरुकेवामंजानुवाच्यापसव्येनापर्युदर्भानास्तीर्यपत्रोप

ग्नेयसोमोद्विजइतिहेमाद्रौसमभवचनात्पित्र्यविप्रकरेपरिसमुह्याग्नेय्यपवर्गम
वर्गेपरिस्तीर्यपर्युक्ष्यवामेनदक्षिणहस्तेउपस्तीर्यद्विरवदायपंचावत्तीत्रिरवदाय
यहविरवत्तेचाभिघार्य ॥ सोमायपितृमतेस्वधानमइतिपितृतीर्थेनहुत्वासोमा
यपितृमतेइदंनममेत्युक्त्वायुनरवदायाग्नयेकव्यवाहनायस्वधानमइतिहुत्वा
त्यागंकृत्वापुनःपर्युक्षेदेवंपार्वणपित्र्यविप्रकरेषुहोमः केचित्तुनानुज्ञापाणिहोमे
स्त्रीन्नस्तःपूर्वहनोद्वणेइतिस्मृतिरत्नावल्यावचनात्पक्षादिकेपाणिहोमेनेच्छन्तित
न्नवेदिकामाषवादिवर्जमत्तोतनोविप्राःकरेरुजपात्रेनिधायोत्पानेप्रमाणमा

राम
८
२

वान्तैवपात्रांतेस्कारं सद्यात्पवित्राश्चामेयुः कर्त्तचित्ततः कर्त्ता दैवेऽर्घ्यानं दिवइतिपित्र्ये
श्चामासुपक्वमितिपात्राणिमिधायपपत्रादियुक्ते दैवपूर्वमुपवीतेऽपवपरिवेषणांकुर्यात्त
ततोदेवपात्रेगायत्र्यासुदत्वा यः हुत्वातोच सव्यदक्षिणोत्तानहस्तांगुष्ठपात्रमालभ्य पृथि
वीतेपात्रंद्यौरपिधानं ब्रह्मणस्त्वामुखेजुहोमिस्वाहाब्राह्मणानांत्वा प्राणापानयोर्जु
होम्यक्षितमसिमैषांक्षेष्ठाअमुत्रामुष्मिंल्लोकेइदंविष्णुरितिमंत्रेणांगुष्ठेविष्णोहव्यंरक्षस्व
त्यनेनांगुष्ठमूलेनिवेश्यवामेनपात्रमालभ्यात्रपुरूरवार्द्रवसंज्ञकाविश्वेदेवादे
वताइदमन्नंसपरिकरंहविरयं ब्राह्मणआहवनीयार्थे दत्तंदास्यमानमातृप्तेर्गये

सम

पं स्वर्गदाय वरोमो केद मन्नं ब्रह्म सुवर्णपात्रस्थ मक्षय्य वरदायैश्च पेयं पुरूरवार्द्रव संज्ञकेभ्यो
विश्वेभ्यो देवेभ्य इदमिदमन्नं सोपस्करं परिविष्टं परिवेक्ष्यमाणं चान्नमर अमृतरूपेण स्वा
हा संपद्यतां अहं च प्रते मो न मम निसकुशयवोदकं वामो परि दक्षिणं नीत्वा विप्रदक्षिणात्प
ङ्गे देव मन्नपात्र कन्यायै देवा सदृश्ति ज्ञात्वा नमो देवेभ्य इत्युक्त्वा गापयत्वा पात्रेन पितृपात्रयोग्यणीपो
दपपरिषिञ्च प्राचीनावीती प्रायत्यन मा लभ्य पृथ्वी ते पात्रमित्यादि हुत्वा होमि स्वधा लोकेड
त्यंते इदं विष्णुरिति पंचमि ऋकपावा विस्मोक व्यर द्वे स्वत्पत्रे गुष्ठ निवेश पात्रा समन्विता अमु
कगोत्रो मुकशर्मा वसुरूपः सपत्नीको देवता इदमेकव्यं सपरिकरमित्यादि रजत पात्रस्थ

राम
११

मत्स्यप वट द्यापेयमित्यनेन स्मीतिं यै गोत्राय शर्मणे वसुरूपाय सपत्नीकायेदमिदमन्नं
सोपस्करं परिविष्टं परिवेक्ष्यमाणं चाक्षय्यं रम्भन्त रूपेणास्तु स्वधा सपत्नीकाय व्यंन मोनम
माउ तत्सम्मासणं विशेष्ट रपादे गणणं ग गदाधर पादेका दत्तमत्स्यप्रसक्षगपागदा
धरस्प्रीतो भवतु । एवं पितामहे रुद्र रूपेति प्रपितामहे आदित्य रूपा एवं मातामहेषु
त्रिया ण्यमेकविशेस्त्रातिं त्र्यपितामह प्रपितामहीः अमुक गोत्राः अमुक शर्माण
ः वसु रुद्रादित्य रूपाः सपत्नीका इति वाच्यं षणाम एकविप्रपूणमुल्लेखः । ततो ये
चेह पितर इति जयित्वा समवांधा दक्षिणोभुमगाः कालं जरे गिरौ चक्रवाकाः स्थर

द्वीपेहंसाःसरसिमानसे।तेभिजाताःकुरुक्षेत्रेब्राह्मणावेदपारगाः।प्रस्थितादी
र्घमध्वानंयूयंतेभ्योवसीदथ।अमूर्त्तानांचमूर्त्तानांपितृणांदीप्ततेजसां।नमस्यामि
सदातेषांध्यायिनांयोगचक्षुषां।चतुर्भिश्चचतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच।हूयतेच
पुनर्द्वाभ्यांसमेविष्णुःप्रसीदतु।इतिजपेदितिकेचित्।ततःपसिलोदकंगृही
त्वाब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतं।ब्रह्मैवतेनगंतव्यंब्रह्मकर्मसमा
धिना।हरिर्दाताहरिर्भोक्ताहरिरन्नंप्रजापतिः।हरिर्विप्रशरीरस्थोभुंक्तेभोजय
तेहरिः।३।तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्त्वितिविपठ्यततोदेवेभ्योनैवेद्यंदद्यादितिहंसाः।

राम
१०

सिंचे वामकराग्रेण दक्षिणां नीत्वा विप्रदक्षिणो जलं प्रजेदिति पारिजातः। मूलं तु चिं
त्यं। देवपूर्वं विप्रेभ्यः पोशानं दद्यात्ततेच चित्रादिबलिं वैश्वं कुर्युः। ततो विप्रहस्ते षेपा
दत्वा एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः। त्रीन्लोकान्व्याप्य भूतात्मा भुंक्ते विश्व
भुगव्ययः। अनेन ब्राह्मणभोजनेन सपत्नीकाः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहसप
लीकमातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहस्वरूपो जनार्दनवासुदेवः प्रीयतां
महसपत्नीकमातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहस्वरूपो जनार्दनवासु
देवः प्रीयतां न मम। ईशानविष्णुकमलामनकान्ति कियवद्धिं पाकरन्नी शग

ऐश्वराणां।।कौचामेरुद्रकलशोद्भवकश्यपानां।पादाब्जमामिसततांतपितृमुक्ति
हेतू।मितांवरायां।।संकल्पापितृदेवेभ्योगायत्रीमधुमज्ञायः।श्राद्धनिवेद्यापोश्रा
नंजुषपेषेशाथमोजनं।गायंत्रीत्रिःसकृ।द्वापितृपेभ्यःहतिपूर्विवं।।मधुत्रा।।ताइति
त्वंमविष्पेतत्रिकंतथा।।गिपायेनमः।।गदाधरायनमः।।ॐतस्मान्देवाः।द्यायनम
क्त।पितरः।यथासुरंवजुषंवा।यस्तोपस्तरणामसि।।विषैः।प्राणाद्याहुतिषुग्र
ह्यमा।णासुश्रद्धांयाप्राणेनिविष्टोमृतंजुहोमिशिवोमाविशाप्रदाहाय।प्राणा
यस्वाहा।श्रद्धाणमयाने।अपानीयस्वाहा।श्रद्धायांव्याने।व्यानाय।श्रद्धायां

मुदाने॰ उदानाय स्वाहा। श्रद्धायां समाने समानाय स्वाहा। ॐ ब्रह्मणे स्वाहा। ब्रह्मणि म
आत्मा मृतत्वायेति जग्ध्वा शाकादीनामभ्येयद्दोचेनात्रासंयपत्रोरोचनेतन्नाऽपसुख
नमोन्कवामिति प्रार्थये त्वा तत्वमांगुष्ठतर्जनीमध्यमाभिः पात्रमालभ्य मोनिनोमुंजी
रन्नाततः कर्त्री सूक्तानि श्रावयेत्यमव्यात्ऋतिं गायत्रीं पुरुषसूक्तं मास्तुः शिशानः।
१३ कृणुष्वपाजः १५ उदीरतां १० स्वादिष्ठया १ हैमोद्रोरिंद्रःशसोम
सूक्तानि पावमानीश्च शक्तितः। अभावे सर्वविधानां गायत्री जपमाचरेत् ततो भो
जनांते कर्त्तात्मा। ह्रत्सुक्तान्मामेमितेरकेवहीतगीपत्रां मधुवातेतित्व

मद्दत्तमीमदंतेजिमांधिजितंविकंरोत्स्माश्राद्धंसंपन्नं सुसंपन्नमित्युक्तेऽथवात्स्माःस्वधोस्तु
त्वीपिंडार्थं सर्वमन्नविकिरार्थं चोद्धृत्य शेषमन्नं किं क्रियतामिष्टैःसह भुज्यतामित्यु
क्तेऽङ्क्षिष्ठाग्रेभूमौकुशान्निधायये अग्निदग्धा ये अनग्निदग्धा इति मंत्रान्ते अग्निदग्धा
श्चये जीवा ये प्यदग्धाः कुले मम भूमौ दत्तेन तृप्यंतु तृप्ता यांतु परां गतिमित्युच्छिष्ट
पिंडं दत्त्वा विकिरा चांते विप्रो पविमानदा सिद्धिमत ऊच्छिष्टे भुवि निक्षिप्य ततश्च मंत्रेण पित्र्ये
ततो दैवे दद्यात् ये तेचा मृता पिधानमसीतिपीत्वार्थं रौरवे पुण्यनिलये पद्मार्बुदनिवा
सिनां अर्थिनामुदकं दत्तं मयाऽक्षय्यमुपतिष्ठतु इति मंत्रो सिंचेत्पुः । ततस्त्वैवपात्रान्त

राम
१२

रैविप्रभृत्स्मादीन्संशोध्याबामेयुः। ततः कर्त्ताग्नेयभिमुखउद्धिःष्रम्यःचतुर्हस्तं हस्तमा
त्रंवाभिहृग्प्राचीनाचीतीसव्यं ज्ञान्वाच्यश्राद्धं गतपापिंड दानं करिष्य इत्युक्त्वा कुश
थैतिलैक्तोपहतोष्यसुरा रक्षांसि चेदिषद इति सप्तोत्तरां पाणिं मुद्रा स्फोनकुशे
नपश्चिमसंस्थं मंत्राहृत्याद्बेलेरवेडुल्लिखित्वा मुद्रा सकृदाछि श्रेरवनीयतत्रशुधंतां पि
तरः सपत्नीकाः शुंधंतां पितामहाः शुंधंतां प्रपितामहा इति पितृतीर्थेनाग्रेय
नेसतिलं जलं ताननिनायेचपश्चिमेरेखायां शुंधंतां मातामहाः सपत्नीका इत्यादि
नानिनयत तत्र स्वाहादीन्ध्यात्वा मंडपसर्वटकादिपुत्रा श्रेणषट् पिंडान्मार्यपाद्ध

य

मलकमाचान्तकारयित्वान्त्यकर्मादिकमादाय यतेष्व स्मात्पितरमुकशर्मन्नमुकगोत्रवसुरू

प सपत्नीकायेच त्वामत्रान्वित्तिप्रथमस्थानेपिंडं निधाय यास्मत्पितृशर्मणो गोत्रायवसुरू

पाय सपत्नीकायायं पिंडः स्वधानमो नममायेपत्वामनुगच्छंतितेम्यश्चाग पायायां श्री विष्णु

पदे दक्षम मद्य पुमस्कायदेवं पितामहाय मध्ये रुद्ररूपे ति प्रपितामहायांते आदित्यरूपे

ति एवं मातामहेभ्यः पश्चिमायां दत्वात्र पितरो मादयध्वमिति दर्भमूले हस्तं निमृज्यात्र

पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति सनु मंत्रमाचम्यासव्यं दक्षिणामुदङ्डाहृत्पाय

घ्याशक्ति प्राणायामत्रिपमस्यामीमदंतपितरो यथाभागमावृषायीषतेति पुनरन्तु मंत्रं

13

राम

चरुशेषमाप्यहसंप्रदात्स्याचमदूर्शांकिम्मसशेषं पात्रेंततोऽनिर्वापपिंडपात्रेक्षालन
जलंस्पृष्ट्वातोपितरङ्ग्याधेः।प्राग्वत्पिंडेषुहस्तेननिनीयपात्रमधोमुखंकृत्वातैलमभ्यं
जनंदर्भेणादायाभ्यासिंनअमुकगोत्रामुकशर्मन्नमुष्मिन्निनीयपात्रमधोमुखंकृत्वा
तैलमभ्यंजनंदर्भेणादायाभ्यासितरमुकगोत्रामुकशर्मन्स्विष्टु स्वेदःसूपत्पत्नीकाभ्यंद्वे
त्पार्घपिंडेएवमुत्तरत्राततोदर्भेणैवकुदमन्यद्वाकुंजलाघंजनमभ्यासितरित्यार्घं
तेःद्वेतिद्विर्मन्त्रावृत्त्याजनमेवंसर्वत्रदत्वायजद्भःपितरोवासोमानोम्यांप्रितरोयुद्धः तै
वमितिपिंडमन्त्रावृत्त्याघृतुलोमासादशांपंचाशद्वर्षोर्ध्वेन्तदिक्षुप्रकोष्ठस्कृवालो

मदत्वाकशिपूपबर्हीं दत्वार्घ्यार्थं मधुघृततिलनन्नपुंजं पात्री नैवेद्यगंधपुष्पधूपदीप
प्रकृतस्सर्वान्ननैवेद्यफलतांबूलदक्षिणानमस्कारैः पिंडान्संपूज्य पुष्पैराकीर्य जलं निषि
च्य शेषान्नं विकीर्य पुनर्जलं निषिच्य दक्षिणापारिजातः सूलेनतु नामृथेनानुपातिष्ठेतानमो
वः पितर रद्द षेन मो वः पितर ऊर्ज्जे नमो वः पितरः शुष्माय नमो वः पितरो घोराय नमो वः
पितरो जीवाय नमो वः पितरो रसाय स्वधा वः पितरो नमो वः पितरो नम एतां युष्माकं पि
तर इमा अस्माकं जीवा वो जीवं त इह संतः स्याम मनो न्वाहुवामहे नाराशंसेन सो
मेना पितृणां च मन्मभिः आ न एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे। ज्योक् च सूर्यं दृशा

राम
१५

नन्नः पितरो मनो ददातु देव्यो जनः। जीवं व्रातं सचेमहि॥ इदम्पुयास्थायपकुटुम्बः प्राणामपपरोन

पितरः सोम्यासो गंभीरेभिः पथिभिः पूर्व्विणेभिः। दत्वा यास्मभ्यं द्रविणेह भद्रं रयिं च नः स

र्व्ववीरं नियच्छतेति पिंडानुद्वास्य मध्यमस्थं तु माता पलाशपुत्रका मावार मे दत्त पित

र इति मंत्रमध्यान्नमस्कृत्य श्रिराक्षेनादापैवं मातामहानां मध्यमं च पिंडद्वयं माध

त्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजं। यथापमरणाय सदिति प्राशयेत। अत्र पारिज्ञातेभि

किरउक्तः। पुत्रस्त्रियो। ततो दैवकरे सव्येन सुप्रोक्षितं नमस्त इति जलं। अस्क सुप्रो

क्षितमस्तु पादि ... शिवा आपः सन्तु। जलं। सौमनस्यमस्तु। पुष्पं। अक्षतं चारिष्टं चा

स्त्वापवान्नदीर्घमायुस्त्वे पाःशान्तिःपुष्टिस्त्वष्टिवास्त्वा एवमपसव्येन पित्र्योऽघोरा
ःपितरः संतु संत्वघोराःपितरःइत्युक्ते स्वरूं गोत्रं वर्धतां स्वस्ति वर्धतां गोत्रं गोत्रस्या
सिद्ध्द्विरस्तु पितृप्रसादो स्त्वइत्युक्ते पात्राणि निःसार्य विश्वेदेवाःस्वस्तीति ब्रूत
स्वस्त्यस्तु इत्युक्ते पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो गोत्रेभ्यो रूपेभ्यः सपत्नीकेभ्यो माता
महादिभ्यश्च स्वस्तीति ब्रूतेति नमस्तिलं जलं दत्वा ॐ स्वस्ति इत्युक्ते पात्रमुत्ता
नं कृत्वा पुरूरवार्द्रवसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां प्रदत्ते श्राद्धे पमनोदकादि
दत्तं पमस्तु ॥ स्त्वधर्म मिति तेन एवं मातामहानां प्रत्येकेशास्मत्पितृ रित्यादिना

राम
१५

15

ततउपवीतीबूलांदत्वाकृतस्यश्राद्धस्यसांगुण्यार्थंयथाशक्तिहिरण्यंतत्कूलंदद्यंवैश्वे
श्वेदेवस्थानीयब्राह्मणायदक्षिणांसंप्रददेनममेतिसप्तकुलेभ्योदक्षिणांदद्यात् । ततउत्स
स्तीतिविप्रः । यवमस्मातिपआदिभ्योनामगोत्ररूपेभ्योऽमुकरजतंतत्कूलंवाऽस्वपितृ
नीयपात्रादिनासतिलजलांदद्यात् । यवंमातामहेभ्यः । ततः स्वधांवाचयिष्ये इत्युक्त्वा
वाच्यतामित्युक्ते पित्रादिभ्योऽमुकनामगोत्ररूपेभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधोच्यतामित्य
हांस्वधेतिनोयवंमातामहेभ्यः । विश्वेदेवाः प्रीयंतामित्युक्त्वा प्रीयंतांविश्वेदेवा
इत्युक्ते पितरः प्रीयंतामिति स्वथैवोक्ते पिंडदेशे शांतिरस्त्विति पात्रेभ्यो दत्त्वाविकिरार्थं

मंत्रः हीत्वा दैवे कुशेषु असोमपाश्चपे द्वा यूज्ञमागविवर्जिताः तेषामन्नंप्रदास्यामि
विकिरं वैश्वदेविकामिनि दत्वा जलेच ध्वा पित्र्ये कुशेषु सतिलं दत्वा असंस्कृतप्रमी
तानां त्यागिनां यो याः कुलस्त्रियः दासामिनेभ्यो विकिरमन्नं तासामस्तु पैतृकमिति प्रति
विष्टं दत्वा नृलं दद्यात् पारिजाताधिकामे श्रीमिदग्धा इति ये यिग्धाः कुले जाताय
प्यदग्धाः कुले मम भूमौ दत्तेन तृप्यंतु तृप्ता यांतु परां गतिमिति पित्र्ये विकिर
मन्त्र उक्तः। ततो द्विराचम्य सव्येन वाजे वाजे वासिष्ठा वाजिन स्त्रिषु मा वा जेवा जेवत
मन्त्रांते ॐ स्वधा। अस्मत्सगोत्रेति वोत्का गाछत उत्तिष्ठत पितरः इति कुशस्पर्शेन पित्र

राम

१६

16

पूर्णं किस्तस्पृतेचवंश्च स्वधास्कास्वेतिवाब्रूयुः॥ बहिर्मंडले विशनृत्विः प्रदक्षिणीकृत्य सदा

तारोन्नोभिवर्धतां वेदाः संततिमिरेव नः॥ श्रद्धाच नो मा व्यगमद्बहुदेयं च नो स्त्वा॥ अन्नंच

नोबहु भवेदतिथींश्च लभेमहि॥ याचितारश्च नः संतु मा च याचिष्म कंचनेति॥ प्रार्थ्य पित

॥तेचवेदाभिवर्धतां रेव वः॥ देयं च वो स्त्वा॥ अन्नं च वो बहु वः संतु लभं ध्वं पापाचि ष्वामिस्सहदेन

पठेयुः इति सुदर्शनभाष्योः॥ ततः कर्ता स्वादुषंसदः पितरो वयोधाः कृच्छ्रेश्रितः शक्ती

वंतो गभीराः॥ चित्रसेना इषुबला अमृध्राः सतोवीरा उरवो व्रातसाहाः॥ ब्राह्मणासः

पितरः सोम्यासः शिवे नो द्यावापृथिवी अनेहसा॥ पूषा नः पातु दुरिता दृतावृधो रक्षा

माकिर्नो अघशंस ईशतेति पठेत्॥ ततिचढु हैव स्तं मा विपोष्टमिति आयुः प्रजां व

१७

17

नेविघ्नं स्वर्गमोक्षं सुखानि चाप्स्यथ छतुतथाराज्यंपौत्रान्धनानिपितामहीः। कृतान्तःसस्नात्र

शिष्यःसन्तुष्टाःदत्तान्तद्युः कर्त्तापितिगृह स्वस्यपुत्राद्देश्चशिरसिदिक्षा स्थापादाम्भांग

हीत्वाश्रयमेसफलोजन्ममेपशादाल्लब्धंदनात्रयाश्रयमेवेकेशाद्धाःसर्वेयात्नावानुग्रहाधि

वोपत्रशाकादिदानेनक्लेशितास्वमीदृशाः। तत्क्लेशजातंचित्तानुविस्मृज्यदत्तमहि

ष्यामेत्रहानेक्रियाहानेभक्तिहीनेद्विजोत्तमाः। श्राद्धंसंपूर्णतांयातुप्रसादाद्भवतां

ममेत्युक्त्वातथाश्लिष्यतुक्तेमादात्कुर्वतांकर्मः। यस्यस्मृत्येतिजपित्वापवित्रंमद्ग्ने

त्वाकर्मेश्वरार्पणंकृत्वाश्राद्धशेषेणवैश्वदेवातिथिपूजादिकंकृत्वोच्छिष्टानिमृत्तै

पींदनेएव भुंजीतेति॥ ॥इति श्रीमन्नारायणभट्टसूनुरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्ट
कृतो निरग्निकश्राद्धप्रयोगः॥ ॥अथ साग्निकश्राद्धप्रयोगाः॥ तत्र साग्निको द्विविधः श्रौताग्नि
:स्मार्ताग्निश्च। श्राद्धोपि द्वेधा। अन्वर्वाधानपार्वणी चेति द्विविधस्यापि दक्षिणाग्नौ पिंडपितृयज्ञा
नंतरं व्यतिषंगाशेकाम्निकवलग्याग्नेष्टकं वेदे दर्शपूर्वकः केवलं श्राद्धं परेद्युः पिंडपितृयज्ञः।
पूर्वे दिने च श्राद्धपाकादुद्धृत्याग्नौकरणं॥ स्मृते स्थालीपाकेन सह पिंडार्थं गृहीत्वेति सह शाख
पापस्तंत्रं प्रहरतीति वत्ससहपुत्रेः प्रधान इति स्थालीपाकस्यापि प्रधानत्वे नप्रतिपाद्यत्वेन वकर
णाभावाच्यानन्वनप्रपणं॥ तदुक्तं वृत्तिकृता। नात्रापूर्वाः स्थालीपाकधर्मा घाते सर्वश्राद्धे स

संगोत्रेनानुवादोयाभिमिति लौकिकाग्नौ पक्कस्थालिपाकस्याग्नौ होमो न क्रियते। श्रवणाकर्मणि पुरोडा

शावत्॥ संपूर्णादर्शे जुव्यतिषंगो भवति। व्यतिषंगो नामोभयोः सहानुष्ठानं यथा देशकालौ संकी

र्णौ स्मृतिचन्द्रादीनां मातामहादीनां चेत्यादि पिंडपितृयज्ञव्यतिषंगाण्दर्शश्राद्धं करिष्य इति सं

कल्पनिमंत्रणादिपरेद्युः संकल्पं तेषामन्वाहार्यं स्थालीपाकं पिंडपितृयज्ञं कर्तुं स्थाली

पाकं करिष्य इत्युक्त्वा चत्वारि स्थगतः पिमिंध्मान्वा परिसमुह्य दक्षिणाग्रदर्भैः परिस्तीर्य पर्युक्ष्याग्रे

वायमेद दर्भेषु स्थालीं शूर्पं स्फ्योलूखलमुसलन्यञ्च वल्क्वाहकत्यादिनम सह दक्षिणेन्मध्मेद्धणाक

मंडलनासाघ्राणानिकमंडलुञ्जलेन प्रोक्ष्य साग्रैर्दर्भैर्दक्षिणाशकेभ्यः शूर्पे स्थाली ब्रीहिभिरा

पूर्य तां विमृज्याद्वः पतितान्यान्स्याजिनेवाप्यध्य ग्रीवे तुल्यखले स्थालीस्थ ब्रीहीन्सकृद वहना

न्य फलीकृतान्स्वपणित्वा मेरन्तानुकमारयगकयापणिपणि मुञ्चमानानाख्यसुराः संततः स्व

राम

१८

155

ते मे ह्वाणा उपस्तीर्य स्ति रव दायान्निधायर्सोमा पपित्यमते स्वधा नम इति अतिप्रश्नी तेदुत्वेदं सोमायपितृमतेश्व

घयाश्चरंतिाप्रापुरोनिपुरोयेमरंत्याग्निष्टांल्लोकात्प्राणुदात्वस्मादित्यथास्यांनिवापत्त्रमति

प्राणीतंपरिस्तीर्यापहताअसुरारक्षांसिवेदिष दइत्यम्भेमेघ्यस्थ्योऽन्नर प्राणिभ्यां स्फ्येनाहत्या

ररवेद्वप्रन्यकंसछेहत्वा मुद्धासहदाक्षिणे स्वस्तीर्यकवायामाऽप्मासिव्याभदे द्विाणाद

मेधासाधस्कंसम्न्डाद्वाभेणाचकमन्निधार्यादयुद्वास्यातिप्रणीतात्प्रथ्वादर्भेघासाघाम्

डनैजनकशिष्वर्हणानिदक्षिणातःसादयेत्वातत्तोतिप्रणीतेसंसृज्यप्राचीनावीतीवेपितृ

तीर्थेनत्रमीमाधायव्राह्मणपश्चोचादियाएवेभजनपात्रामादवोनेप्राचीनावीत्यग्नौकरिष्ये

करवैकरवाणीतिवाष्ठष्ठ्याक्रमणाक्षिपताकथकोविनिवानुज्ञा; नममेतित्यागेकृतिपुनरवद

पाम्रपेकव्यवाहनायस्वधानमइतिहुत्वामेवतंममेसोपट्टहरेत्स्वाहाकारेणवाहोमःाादा

४५८३

सव्येन होमं कृत्वा ऊर्ध्वपात्रमुपस्थाप्य ततः पात्रेषु हुतशेषं दत्वान्नपरिवेषणान्नत्यागादि विप्रभोजनां
ते लेखाकरणादि चरुवनेऽनौ तेऽनुप्रक्तशेषाभ्यां लेखयोः षट् पिंडदानादि परेतने पिंडप्रवा
हणांतं कृत्वा चयेत मघाश्येन सोमैः कृन्तुचमं ऽह दिमाद्य श्रामां मातश्रौ हैः। पंचमादि दोः
थिवी सुतधापन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम।युग्मिर्गतस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुंचतु करोतु मा
मनेसमिति गार्हपत्यहीनान्यामोपासनमुपस्थाप्य पिंडप्राशनादि श्राद्धशेषं समाप्य पू गम
आपुत्रास्माति रिक्तं त्वामुद्दा सयेत्। पित्रादिनामाज्ञाने तत पिता मह प्रपितामहैतिप्रये १५
गात्यत्राति पृणीति एव होम इति हरदत्तादयः। कृदत्तो विकल्पमाह। आघपक्ष यवबहुसंस
नो पुनत्व स्त्वेव्य वे।। ।।इति श्रीमन्नारायणभट्टसूनुरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृ
ते पिंड पितृयज्ञव्याणि षंगणदर्शश्राद्धप्रयोगः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हे पुस्तक कमलाकरभट्टो ... मासदि धलें है सत्य